

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 378.124

Наталія ЯРЕМЧУК

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК СКЛАДОВОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто зміст та значення суб'єктної активності у підготовці майбутнього вчителя початкової школи до виховної діяльності. Проаналізовано складові суб'єктної активності особистості педагога у контексті структурних компонентів готовності до виховної діяльності.

Рассмотрено содержание и значение субъектной активности в подготовке будущего учителя начальной школы к воспитательной деятельности. Проанализировано составные части субъектной активности личности педагога в контексте структурных компонентов готовности к воспитательной деятельности.

The meaning and content of the subjective activity in the preparation of future elementary teachers to the educational activity were considered. The components of the individual teacher are analyzed in the context of the structural components of preparedness to educational activities.

В умовах сучасності трансформація концептуальних засад суспільного життя характеризується пріоритетом гуманістичної парадигми, де особистість — це самоорганізуючий суб'єкт, який може активно творити себе та навколишню дійсність. У реорганізованому освітньому середовищі, що базується на засадах педагогічної взаємодії рівноправних суб'єктів та ідеях співробітництва, діалогу і партнерства, вчитель повинен реалізувати себе не тільки як джерело знань, а й як суб'єкт професійної діяльності. Це задає інше системне бачення його особистості та діяльності, а також змінні професійні вимоги, серед яких — саморозвиток, самотворення, самооцінка, самоврядування тощо. Успішна реалізація такої «самості» особистості майбутнього педагога першочергово залежить від його власної суб'єктної природи та ступеня активності.

Показником готовності майбутнього педагога до реалізації гуманістичного виховання є здійснення ним виховної діяльності, у процесі якої педагогічна мета, завдяки спільній діяльності, перетворюється у мету діяльності вихованців. Наслідком цього є сформованість у них якостей творчої особистості та «траєкторія саморуку» власного розвитку. Таку діяльність неможливо опанувати за інструкціями чи правилами, дотримуючись певних «актів» процесу виховання. Цьому має сприяти суб'єктна активність, яка допоможе «виростити» у своїй свідомості та, перебуваючи у просторі «духовного буття» із вихованцями, зреалізувати життєву і професійну позицію вчителя-вихователя. Відповідно вибір стратегії та принципів виховної діяльності залежатиме від ступеня індивідуально-особистісного розвитку педагога. Ці положення є ключовими у професійній підготовці вчителів початкових класів, бо формування особистісного потенціалу дітей молодшого шкільного віку здійснюється через відображення моделі образу авторитетного, ідеального, досконалого дорослого, зокрема педагога, який є не просто умовою, засобом, а джерелом розвитку та їхнього перетворення в активного суб'єкта життя.

Актуальність проблеми суб'єктності висвітлено у низці психолого-педагогічних досліджень: теоретичним аспектом у галузі педагогічної психології присвятили свої праці Ш. Амонашвілі, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, В. Петровський, В. Семиченко, М. Ярошевський; підготовці майбутніх педагогів-вихователів — О. Дубасанюк, Г. Локарева, А. Маркова, Н. Молодиченко, В. Сластьонін, Г. Троцько, Н. Щуркова; підготовці майбутніх учителів початкових класів до виховної роботи — І. Бужина, О. Кучерявий, О. Отич, О. Савченко, О. Шквир; деякі аспекти цих процесів з огляду особистісно-діяльнісного підходу розглянули — І. Бех, О. Пехота, В. Рибалка, В. Серіков, О. Орлов, І. Якиманська.

Проте у сучасній педагогічній науці немає єдиного розуміння сутності поняття «суб'єктна активність» та механізмів його формування як на особистісному, так і на професійному рівнях.

Мета статті: розглянути зміст і значення суб'єктної активності та її зв'язок зі структурними елементами готовності майбутнього педагога до виховної діяльності.

Визначення дефініції «суб'єктна активність» слід розглядати у контексті поняття «активність особистості». Їх часто ототожнюють і використовують як синоніми, бо основою інтерпретації є таке твердження: суб'єкт — завжди особистість, а особистість — суб'єкт [1, с. 8]. Проте в тезаурусі їх змістова частина не збігається, і ми спостерігаємо тут відмінності.

Поняття «суб'єкт» можна трактувати у двох значеннях:

- суб'єкт діяльності, здатний її освоїти і творчо перетворити;
- суб'єкт життя, внутрішнього (духовного) світу, здатний вибудувати стратегію й тактику своєї життєдіяльності [12, с. 157].

Відповідно для суб'єкта характерне активне, діяльнісне начало людини, через реалізацію якого вона виражає своє ставлення до дійсності. Про це наголошує В. Семиченко, зазначаючи, що не кожна людина може виступати дійсним суб'єктом, тобто активним, ініціюючим, рефлексуючим, коригуючим центром, творцем засад власного життя і професійної діяльності. Багато людей просто пасивно «пливуть за течією життя», слідуючи зовнішнім обставинам і власній імпульсивності [11, с. 183]. Це підтверджує думку, що у процесі формування особистісних якостей педагог не може примусити вихованців бути активними. Ми поділяємо думку А. Осницького, який наголошує, що активність, будучи суб'єктною, може і не бути особистісною, якщо її спрямованість, мотивація та потреби орієнтовані тільки на самого себе, на власні інтереси [8].

Основною характеристикою особистості є її суб'єктивність. Це вихідне положення, в основі якого лежить визнання самотності, самоцінності кожної особистості як індивіда, наділеного неповторними природними даними, суб'єктивним соціальним досвідом і компетенціями, здатного до ініціативи, активності та самостійності як суб'єктно-можливого існування людини [2, с. 7]. Вираженість таких особливостей суб'єктності, як цілеспрямованість, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, система морально-вольових аспектів, залежить від ступеня активності, який забезпечує відносну незалежність, та виду діяльності, що здійснюється у безпосередній момент. Відтак аналізувати особистість майбутнього педагога можна лише за умови, що він є суб'єктом діяльності, бо особистість проявляється саме через активність як якість діяльності.

У дослідженні поняття «суб'єктна активність» ми погоджуємось із поглядами тих науковців, що розглядають його як єдність діалектичних аспектів — суб'єктивного та об'єктивного, які, системно функціонуючи, органічно та гнучко доповнюють один одного. Якщо ж один із моментів — суб'єктивна сторона суб'єктивної активності — виявляється гіпертрофованою з огляду на об'єктивну сторону (наприклад, студент ставить перед собою нереалістичні цілі самоосвітньої діяльності або його освітній ідеал не підкріплений відповідними самоосвітніми технологіями тощо), то виникає небезпека «перетворення» («виродження») суб'єктивної сторони суб'єктивної активності у свою крайність — суб'єктивізм (волонтаризм, інтелектуальний авантюризм) [10, с. 72].

Отже, одним з основних компонентів особистості педагога є суб'єктна активність. Під активністю особистості розуміють спроможність людини робити суспільно значущі перетворення навколишнього, що виявляються у спілкуванні, спільній діяльності, творчості [9, с. 205]. Хто не активний, той знеособлений, а відповідна пасивність породжує неспроможність керувати колективом, приймати мобільні та адекватні рішення, саморозвиватися. Таке явище не сумісне із професійною діяльністю педагога, де суб'єкт виховної діяльності є ініціатором та виконавцем. Він повинен володіти виховним потенціалом, складовими якого є:

- значущість його для вихованців;
- життєвий досвід, що дозволяє бути носієм і передавачем позитивної системи цінностей;

- професійний досвід, який дає можливість ефективно вибудувати систему виховної роботи;
- володіння соціально-педагогічною ситуацією та здатність впливати на її характер і перетворення;
- інформаційна забезпеченість (діагностика, розуміння проблеми) [3, с. 58].

Таким чином, становлення і розвиток суб'єктності майбутнього педагога, зокрема формування готовності до виховної діяльності, забезпечує активне включення його у професійну діяльність. Передумовами виникнення активності стало зіставлення сприятливих умов, чутливість самого студента до впливу й готовність до перебудови своїх особистісних структур, зміна самої системи професійно-педагогічної підготовки в цілому, а також наявність суперечностей, вирішення яких є рушійною силою розвитку й саморозвитку особистості [13, с. 58].

Готовність до виховної діяльності ми розглядаємо як сукупність спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для ведення виховної роботи у школі, що потребує наявності в майбутнього педагога таких властивостей переконання, як педагогічні здібності, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, педагогічна спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості.

Підсумком готовності студентів до виховної роботи є професійно-виховна компетентність, яка об'єднує такі чинники (види компетенцій): когнітивно-виховна (у галузі теорії і методики виховного процесу, у галузі фахових предметів); конструктивно-виховна (у галузі процесів прогнозування, планування); регулятивно-оцінна (самооцінка підготовленості, рівня вихованості, визначення шляхів професійного самовдосконалення) [5, с. 64].

Суттєві характеристики готовності студентів до виховної діяльності зумовлюють структурні компоненти, серед яких ми виокремлюємо такі: цільовий, мотиваційний, знаннєвий, діяльнісний та оцінно-результативний. Їх реалізація тісно пов'язана зі структурними компонентами суб'єктної активності — навчальною, організаційною, інтенціональною, пошуково-творчою, самоаналітичною, емоційно-ціннісною [10, с. 72], які студент може розвивати у процесі самоосвітньої діяльності. Розглянемо це поєднання детальніше.

Цільовий компонент. Чітке уявлення про результат підготовки майбутнього педагога можна одержати за допомогою правильного визначення мети та конкретизації її через цілі. Будь-яка невизначеність, нечіткість, неконкретність впливають на результативність процесу підготовки. Загальну мету виховної діяльності в навчальних закладах, зокрема у загальноосвітній школі, визначило суспільство та закріпило у державних документах і концепціях. Для того, щоб реалізувати цю мету, вчитель має бути теоретично і практично, професійно й особистісно готовим до виховної діяльності. Проте, враховуючи, що виховна діяльність здійснюється за допомогою діалогу між учнем і вчителем, педагог повинен узгодити державні, власні та учнівські цілі виховної діяльності, інтегрувати їх. Отже, з цього можна дійти висновку про існування ієрархії цілей. На першому рівні ідеальним результатом виховання є всебічний розвиток учня; на другому — сформована соціальна готовність особистості до виконання професійних обов'язків; на третьому висувається особиста мета виховання.

На нашу думку, реалізація цього компоненту вимагає організаційної активності майбутнього педагога. Організація власної самоосвітньої діяльності, активізація процесу самоуправління, створення програми самоосвіти вимагає вміння поставити цілі, проектувати терміни виконання завдань, визначити власні цінності. Це передбачає сформованість таких якостей особистості педагога: послідовність, цілісність, цілеспрямованість, відповідальність.

Мотиваційний компонент. Готовність є особливим особистісним станом педагога, який передбачає мотиваційно-ціннісне ставлення до виховної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення виховних впливів, творчий підхід та обов'язкову рефлексію. Виховні дії педагога можуть бути зумовлені різними мотивами: від бажання здобути визнання до дійсно особистісної значущості результатів своєї роботи. Зміна мотивації особистості майбутнього педагога викликана відповідно змінами його

професійних інтересів, ідеалами та ціннісними орієнтирами, що впливає на бажання опанувати психолого-педагогічні знання та вміння на вищому рівні.

Під інтенціональною активністю розуміємо спрямованість майбутнього педагога на виконання виховної діяльності, стійкий пізнавальний інтерес та здатність до творчості у цьому. У цій спрямованості відображена динаміка розвитку людини як суспільної істоти та основні тенденції її поведінки. Тут важлива сформованість таких якостей особистості майбутнього педагога, як ініціативність, ентузіазм, гуманність, схильність до суб'єкт-суб'єктних стосунків, комунікабельність.

Знаннєвий компонент. Знаннєвий компонент у структурі готовності вчителя до професійної діяльності визначається як система знань, якими він повинен володіти (сутність, мета, зміст, методи, форми організації виховної діяльності), а також охоплює основні теоретичні засади виховного процесу, знання про оптимальні способи виховної діяльності; оцінні знання, що відбивають норми ставлення до суспільства, природи і самого себе; системи ідеалів, які пов'язані з потребами, інтересами суб'єкта діяльності. Існують також інші підходи до класифікації знань (соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, методичні тощо). У дослідженні визначено блоки знань (провідні положення теорії виховного процесу; знання про способи реалізації виховної діяльності; оцінні знання тощо).

Повнота, правильність і якість застосування теоретичних та емпіричних професійно-педагогічних знань визначається рівнем психологічної когнітивної організації, насамперед педагогічним мисленням студентів, оскільки знання є не лише «матеріалом» для їх розумового «опрацювання» вчителем-вихователем, а й «регулятором» розумових дій та операцій педагога-професіонала [4, с. 178]. Таким чином, знаннєвий компонент у готовності студентів до виховної діяльності визначають за критерієм знань, якими він повинен володіти. Ці знання стосуються цілей, завдань, змісту, принципів, методів і форм організації виховної діяльності, оцінки результату.

Якісне отримання системних знань вказує на інтенсивність виконання навчальної роботи, навчальну активність майбутнього педагога. Серед якісних показників її ефективності слід виокремити такі: ступінь регуляції опанування знань (саморегуляція чи під керівництвом викладача), частота прояву ініціативи (рідко, відповідно до ситуації, постійно), обсяг самостійної роботи, яку виконує суб'єкт.

Діяльнісний (операційний) компонент у структурі готовності вчителя до виховної діяльності визначають переліком умінь, якими він повинен володіти (уміння працювати з учнями; уміння планувати та організовувати виховну роботу, контролювати, оцінювати, коректувати).

Головним завданням підготовки студентів до виховної роботи є формування спеціальних виховних умінь, якими можна оволодіти лише завдяки спеціально організованій діяльності та цілеспрямованому спілкуванню. Науково-теоретичною основою формування зазначених умінь є педагогічні дисципліни. До професійно-виховних умінь відносять такі: адекватно оцінювати свою виховну компетентність; контролювати, критично аналізувати результати виховної роботи; визначати шляхи професійного самовдосконалення, самовиховання. За іншими класифікаціями до виховних умінь належать: гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські, координаційні, прикладні та володіння педагогічною технікою тощо. Будь-яке виховне завдання вирішують за допомогою активних дій педагога, але з урахуванням актуальних потреб учнів, ненав'язливо (швидше приховано), забезпечуючи координацію зусиль учня і вчителя у процесі їхньої спільної діяльності, створення ситуацій успіху. Окрім того, виховна ситуація має сприятливий ґрунт для позитивної зміни мотивації школярів, для переведення її із зовнішньої у внутрішню.

Професійне застосування системи умінь, спрямованих на одержання конкретного результату виховної діяльності, узалежнене від пошуково-творчої активності. Така пошукова активність передуює подальшій творчій пізнавальній активності (надситуативній, понаднормативній), що вимагає таких якостей особистості педагога: самостійність, рішучість, допитливість, наполегливість, високий пізнавальний потенціал та різноманітність інтересів.

Оцінно-результативний компонент. Необхідним компонентом структури готовності до виховної діяльності є вміння оцінити її результати. Це питання тісно пов'язане з особистістю майбутнього вихователя, його мотивами та системою цінностей, а загалом визначається професійними якостями вихователя.

Із цим компонентом тісно взаємопов'язана самоаналітична активність майбутнього педагога як наявність умінь та навичок самооцінки, самопізнання з метою самовиховання активності, схильність до позитивної самоактуалізації та самоудосконалення. Характерні якості особистості вчителя-вихователя для її реалізації — адекватна самооцінка, самоконтроль, сила волі.

Емоційно-ціннісній складовій змісту професійної підготовки педагога відповідає емоційно-ціннісна активність, яка охоплює емоційність як позитивний чинник — реакцію на успіх чи невдачу та емотивність — ціннісний показник усвідомленості суб'єктом необхідності самоосвіти, позитивно активне ставлення до самоосвіти, самовдосконалення. Якісними характеристиками особистості майбутнього педагога тут є такі: багатство та яскравість емоційних проявів, відкритість, готовність до співпраці [10, с. 73].

Усі структурні компоненти як готовності до виховної діяльності, так і суб'єктної активності між собою пов'язані й, доповнюючи один одного, забезпечують позитивний результат професійної діяльності педагога загалом. Цілісне вирішення окресленої проблеми вимагає системного визначення критеріїв та рівнів готовності майбутнього педагога до виховної діяльності з відповідними показниками суб'єктної активності, що належить до подальших напрямів дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцыферова Л. И. Психологическое учение о человеке: теория Б. Г. Ананьева, зарубежные концепции, актуальные проблемы / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. — 1998. — Т. 19, № 1. — С. 3–15.
2. Бойко А. Виховуючі суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів як основа модернізації освітньої галузі в Україні / А. Бойко // Рідна школа. — 2004. — № 4. — С. 4–8.
3. Воспитательная деятельность педагога / под общ. ред. В. А. Сластенина и И. А. Колесниковой. — М.: Академия, 2005. — 336 с.
4. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія / Н. В. Гузій. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. — 243 с.
5. Казанжі І. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / І. В. Казанжі. — Миколаїв, 2002. — 236 с.
6. Киричук О. Соціально-комунікативна активність особистості в контексті суб'єктно-вчинкової парадигми / О. Киричук // Рідна школа. — 2007. — № 5. — С. 12–15.
7. Конопкин О. А. Психологическая саморегуляция произвольной активности человека / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. — 1995. — № 1. — С. 5–12.
8. Осницкий А. К. Психология самостоятельности. Методы исследования и диагностики / А. К. Осницкий. — М., 1996. — 255 с.
9. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. — М., 1982. — 288 с.
10. Профессионально-культурное становление студента в образовательном процессе / отв. ред. В. В. Игнатова, О. А. Шушерина. — Томск: изд-во Томск. госуд. ун-та, 2005. — 264 с.
11. Семиченко В. А. Психологічна структура педагогічної діяльності / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк: у 2 ч. — К.: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2000. — Ч. 2. — 230 с.
12. Стратегия воспитания в образовательной системе России: подходы и проблемы / под ред. И. А. Зимней. — М.: «Издательский сервис», 2004. — 480 с.
13. Чобітько М. Г. Самовдосконалення студентів-майбутніх учителів — у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки / М. Г. Чобітько // Педагогіка і психологія. — 2004. — № 1. — С. 57–69.

УДК 378.937+378.126+370.179.2

Юлія ПАСТИР

СПРЯМУВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ

У статті уточнюється педагогічна сутність понять «інновація», «інноваційна діяльність» та «соціалізація молодших школярів»; висвітлюються питання вдосконалення професійної